

Книжка для дітей як основне джерело формування загальнолюдських цінностей

У статті розглянуто поняття «книжка для дітей» під кутом осмислення природи книжки та її функціонального призначення. Автор пропонує розглянути видання для дітей не тільки в контексті освітньо-виховного процесу, а насамперед, як предмет забезпечення культурно-естетичних потреб дитини та формувально-розвивальний чинник особистості.

Ключові слова: книжка для дітей, природа книжки, функціональне призначення книжки, культурно-естетичні потреби, загальнолюдські цінності.

Тема дослідження вимагає нових підходів до осмислення поняття «книжка для дітей». Досі воно розглядалося в контексті освітнього та виховного процесів. Проте варто відійти від вторинного сприйняття об'єкта дослідження й розглянути видання для дітей, *по-перше*, як формувально-розвивальний чинник особистості; *по-друге*, як предмет забезпечення культурно-естетичних цінностей дитини.

Досліджувати книговидання для дітей поза межами осмислення природи книжки та її функціонального призначення неправильно, оскільки *книжка* — це *основне джерело формування загальнолюдських цінностей*, а надто, коли книжка, призначена дітям.

Процес розвитку дитини, набуття нею вмінь, навичок і знань у процесі дорослішання — це шлях пізнання та накопичення загальнолюдських цінностей. Саме книги, прочитані людиною в дитинстві, великою мірою визначають її ціннісні орієнтири, створюють світоглядне підґрунтя.

Питання формування загальнолюдських цінностей на теперішній час надзвичайно *актуальне*, оскільки українське суспільство переживає кризовий період. Будучи незадоволеною перебігом суспільних подій, людина водночас незадоволена й собою — учасником цих подій. Вона задумується над причинами виникнення такої ситуації, переосмислює цінності, що панують у цей час у суспільстві. І це логічно, бо втрата цінностей чи підміна їх фальшивими порушує суспільний баланс, а тому не спрацьовують звичні стереотипи, традиції, норми. Дисгармонія, що виникає в процесі руйнування чи підміни цінностей, неминуче призводить до тих чи тих суспільних змін. Таким чином, в основу розвитку чи деградації будь-якого суспільства покладено загальнолюдські цінності або їх відсутність чи підміну.

Проблема підміни загальнолюдських цінностей полягає в тому, що в їх розуміння вкладається об'єктна сторона відношення, тобто розуміння цінностей як предметів і явищ, що по суті є визначенням благ, а не цінностей. Для визначення ж цінностей важливе розуміння людської суб'єктності та ситуативності як неодмінного компонента нашого існування. Проблема цінності — це проблема важливості чого-небудь на відміну від суто існування. Ідеться, власне, про осягнення цінності як процесу її прийняття людиною [1; 2].

Усвідомлення цінності (тобто суб'єктивне її прийняття) має широкий діапазон: від несвідомих інстинктивних потягів і так званих фіксованих настанов до свідомого вибору та визначення проблеми сенсу. І завжди визначальним (ціннісно вартісним) є саме почуття. А те, що ніколи не переживалося, не буде цінністю для особи. Непережите може сприйматися тільки розумом, існувати як логічна, абстрактна можливість цінності [3]. Тобто йдеться не про фізичний, а про духовний вимір людського буття, про духовні цінності.

Поняття духовних цінностей неможливе без розуміння духовності, а для цього треба зазначити, що не можна бути духовним, не будучи душевним, а душевним — не маючи духу як об'єктивно суцього начала. Отже (якщо дух — об'єктивно суще начало, а душа — самочинність), духовність — це те, що самочинно скеровує наше буття у певному напрямі. Тобто в основі духовності лежать такі поняття, як віра, надія, любов, інтелігентність, порядність, чесність, гідність, совість, розуміння прекрасного і потворного, добра і зла тощо [4].

Процес пізнання — визначний чинник у формуванні загальнолюдських цінностей. Відомо, що загальнолюдські цінності формуються на ґрунті духовності засобами пізнання дійсності. А пізнання — це не що інше, як процес відображення та відтворення дійсності в мисленні суб'єкта, результатом якого є нове знання про світ. Здобувати ж нові знання можна різними способами. І тут важливо нагадати про практичний, творчий та науковий шляхи отримання нових знань [5].

Міркуючи від наведеного вище, доходимо висновку, що пізнання може бути стихійно-емпіричним, або науковим.

Кожна людина, що народжується на світ, у процесі пізнання йде і тим, і тим шляхом одночасно, зважаючи на можливості, засоби і потреби у кожен період свого розвитку. Та з найменшого віку сучасна людина долучається до книжки (наприклад, користувачами американських бібліотек за законодавством можуть стати діти з 18-місячного віку) [4, 31]. **Книжка** є тим джерелом, що **зберігає та передає знання про практичну, творчу й наукову діяльність попередніх поколінь**. Оскільки сама книжка є одночасно практичним, творчим та науковим витвором людства.

Звідси випливає функціональне призначення книжки як носія інформації. Людина своєю діяльністю про-

тягом багатьох тисячоліть напрацьовує соціально-духовні цінності, завдяки яким відбувається становлення ментальності, неповторності кожного народу, що дає людству змогу сходження до вершин прогресу, найважливіші з таких цінностей — це свобода, гуманізм, істина, добро, справедливість, мир тощо. Згадані цінності відшліфовуються завдяки творчому феномену людства, в який закладено життєствердну, зорієнтовану на майбутнє енергію, та фіксуються в писемних зразках — рукописах, документах, книгах. Отже, можемо **розглядати книгу як носій інформації**. Цей чинник надзвичайно важливий, оскільки інформація — це складник інформаційної культури людства, що спирається на масове залучення людини, починаючи з дитинства, до найсучасніших засобів інформації, комунікації та нових інформаційних технологій. Підґрунтям інформаційної культури індивіда є знання про навколишнє інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, вміння орієнтуватися в безмежжі сучасного інформаційного простору. Інформаційна культура закріплюється в нових інформаційних технологіях, знакових системах, матеріальних та духовних цінностях, акумулюючи в них знання, творчі здібності, уміння людини та забезпечуючи їх наслідування. Це насамперед система освіти й виховання, специфічний спосіб наслідування суспільних здобутків людства з метою соціалізації особи, її всебічного гармонійного розвитку, професійної підготовки.

Отже **книжка є** не тільки носієм інформації, а й способом передачі інформації, тобто **носієм нових знань**. Знання ж — не що інше, як продукт суспільної матеріальної та духовної діяльності людей. У знанні кристалізується, спадково накопичується та проявляється суспільна сила людини. І хоча знання як таке (разом із досвідом і пам'яттю) є чинником, що обмежує творчі начала, оскільки послуговується лише минулим, уже відомим. Та саме знання лежить в основі освіти. А освіта — це здатність накопичення знань з умінням рефлексувати (через мислення) і реалізувати накопичені в процесі освіти знання і вміння у своїй діяльності відповідними для цього методами. Освітній процес розвиває спроможність людини розуміти себе і світ та творити соціальний світ. Отже, книжка як носій знань — неодмінний складник освітнього процесу.

Освіта — це відкрита динамічна система, що забезпечує здатність людини до аналізу суспільних змін, розпізнавання тенденцій майбутнього, гнучкості реакції. Фундаментальна освітня підготовка виконує два завдання: тактичне (таке, що розкриває сутність явищ природи і пізнання їх законів) та стратегічне (таке, що з'ясовує та обґрунтовує можливості на практиці використовувати пізнані закони). Фундаментальна освітня підготовка зорієнтована на формування пріоритету цілісної особистості. Тобто гармонійний розвиток людини — освіченої, культурної, фізично і морально здорової, соціально зорієнтованої [6]. Для цього в основу освіти

покладено низку основних, фундаментальних і морально-етичних імперативів. Це — цінності сучасного світу (демократія, права людини, свобода вибору); національно орієнтовані цінності (ідея національного самовизначення, національна культурна традиція); загальнолюдські цінності (як норми людського співжиття).

Таким чином, здобуття освіти — це пізнавально-рефлексивний шлях накопичення цінностей із метою подальшої реалізації власних практичних і творчих здібностей крізь призму загальнолюдської ціннісної системи.

Це дає змогу **розглянути книжку як спосіб реалізації культурних потреб людини**.

Одним зі складників формування, накопичення та передавання загальнолюдських цінностей є культура. Насамперед це творча діяльність людства в усіх сферах буття і свідомості, що становить діалектичну єдність процесів опредметнення (тобто створення цінностей, норм, знакових систем тощо) та, мовлячи фігурально, розпредметнення (опанування культурної спадщини, а також прагнення до вдосконалення дійсності, перетворення багатства людської історії на духовне багатство особистості, всебічне виявлення і розвиток присутніх сил людини). Культура — поняття доволі широке [7]. Адже можна говорити про культуру матеріальну, економічну, соціальну, політичну, інформаційну тощо. Духовна культура — одна з найзмістовніших ланок загальної культури людства. Вона провідна, визначальна щодо культури матеріальної як у долі людства загалом, так і в долі окремого етносу чи індивіда, оскільки життєвий шлях окремого індивіда теж проявляється його духом не менше, ніж історичними обставинами його життя. Духовна культура складається зі знаків та символів, смислів та значень, цінностей і норм, міфів та фольклору, концепцій та теорій, ідеологій та переконань. Вона проявляється в науці, мистецтві, літературі, філософії, моралі, просвітництві тощо. В усьому цьому надбанні визначальну роль відіграє ціннісно-сміслова сфера, яка і є духовністю у вужчому розумінні слова, оскільки дає окремому індивіду орієнтири життя: для чого та в ім'я чого жити. Духовна культура складається насамперед із ментальної і рефлексивної частин, причому ментальна частина передуює рефлексивній. Становлення духовної культури розпочинається з її (культури) ментального підґрунтя, що виступає базовим, і продовжується рефлексивною. Тобто тією, що твориться безпосередньо індивідом і є своєрідною надбудовою загальноментальної духовної культури [8].

Книжка — це один із найстабільніших носіїв інформації (оскільки сама історія книги налічує тисячоліття), за її допомогою можна зберігати та передавати повідомлення в різній знаковій формі (природною чи штучною мовами, буквено-цифровими, ілюстративно-зображальними засобами тощо) [9, 29–31]. Культурні надбання людства теж фіксуються на сторінках книжки. Тож **книжка стає як носієм культури, так і способом реалізації культурних потреб людини**.

Якщо розглядати книжку як носія текстової інформації, то можна висловити твердження, що **книжка — це герменевтичне джерело**. Адже є текст — є тлумачення [10].

Сама ж герменевтика (маємо на увазі як початкове, так і теперішнє її значення) — не що інше, як наука про загальнолюдські цінності. Адже світ людини — це світ культури, що поглинула природу (у М. Хайдеггера та Г.-Г. Гадемера природа зводиться до факту культури). А ключова роль у культурі належить слову. За таких умов інтерпретація слова — це з'ясування суті самого буття.

Герменевтика як метод інтерпретації слова чутлива до слова, його етимології, з якої по суті «вилущує» своє бачення буття. Власне, герменевтика і виникла задля задоволення специфічних потреб гуманітарного пізнання. А оскільки в основі феноменів культури лежить світовідчуття людей, яке часто не тотожне світовідчуттю дослідника, то тут виникає низка проблем, які відсутні у природознавстві, але завдяки яким і створюється пізнавальний, так би мовити, поштовх. Оскільки інтерпретація першого-ліпшого тексту великою (якщо не повною) мірою залежить від духовного світу інтерпретатора.

Якщо звернути увагу на категоріальний апарат герменевтики, а це — знак і значення, слово (як явище культури) і контекст (як культура загалом), текст, інтерпретатор тощо, то спостерігаємо звільнення мислення від однобічного догматичного засвоєння дійсності. А це надзвичайно важливий аспект пізнання культури інших епох та історичних типів людства.

Отже, раз і назавжди зафіксований у книжці текст може стати приводом для багатьох різних аспектів буття людини, засобом всебічного тлумачення цього тексту різними інтерпретаторами з різним світосприйняттям, яке базується на цінностях духовного світу кожного з інтерпретаторів. У цьому й полягає цінність зафіксованої в знаковій формі інформації на сторінках книг.

Завдяки методу герменевтики **книжку** також можна **розглядати як основу вербальності**. Оскільки в ній (книжці) інформація (повідомлення) переважно викладається у словесній (вербальній) формі. Тобто кожен текст передає не тільки певне повідомлення, а й зберігає в собі закодовану в слові (в його формі, змісті, можливих варіантах інтерпретації в різний історичний час, на різних рівнях духовного розвитку людини, різними інтерпретаторами з різним світосприйняттям) інформацію про певну історичну добу, на основі вербальності якої можна розвивати вербальну культуру та проводити аналогії для тлумачення (передбачення) майбутнього [11].

Таким чином, з'ясуємо, що **книжка — це ще й джерело творення віртуальної дійсності**, яка лежить в основі чуттєвого пізнання реальності, що втілюється у формах відчуття, сприймання та уявлення. Уявлення притаманне тільки людині і є основою створення нових образів, до певної міри не залежних од відчуття і сприйняття. Текст дає поштовх до створення віртуальних образів як елементів віртуального світу.

Книжка (як ми з'ясували в нашій науковій розвідці) — **універсальне джерело інформації про світ, культуру, цінності людства загалом і конкретної людини зокрема**. Якщо вдаватися до типології книги, то на теперішній час це: *по-перше*, незамінний супутник людини в процесі пізнання, становлення та розвитку світоглядних і духовних цінностей особистості; *по-друге*, важливе джерело накопичення та передачі знань про природний і духовний світи; *по-третє*, невід'ємний складник будь-якої сфери людської діяльності.

Виходячи з усього наведеного, можна стверджувати, що **книжка — це джерело формування загальнолюдських цінностей**, без яких неможливо уявити подальшого розвитку людства загалом та кожної людини зокрема. Тож коли мовиться про книгу для дитячої аудиторії, то в глобальному розумінні йдеться про велику відповідальність за майбутнє людства.

Варто також розглянути **книжку як матеріальний чинник духовності людства**. Адже саме вона покликана забезпечувати широкі потреби людини. А тому процес творення книжки потребує особливого професійного підходу.

Оскільки контакт людини з книжкою починається в ранньому дитинстві, то часто саме через друковане слово відбувається перше спілкування дитини зі світом прекрасного, що і стає основою формування духовної культури, — першим ціннісним надбанням особистості.

Перші контакти з книгою формують емоційну сферу дитини, її почуття, здатність реагувати, дивуватися, співчувати; збуджують і розвивають уяву, виховують потребу в пізнанні. Усе це вкрай важливо для всебічного гармонійного розвитку особистості.

Різні етапи духовного розвитку на шляху пізнання зумовлюють певні інформаційні потреби. Тобто будь-яка *книжка* як унікальне джерело інформації про світ для того, щоб стати зрозумілою для конкретно визначеної групи, *має бути адресно зорієнтована*.

Йдеться про те, що книговидавець повинен дбати про потреби своєї читацької аудиторії. Тільки з орієнтацією на певну вікову чи соціальну групу книжка зможе максимально виконати свою пізнавальну, освітню, наукову функції тощо.

Професійна відповідальність книговидавця має бути на всіх етапах виготовлення книги, починаючи від формування видавничого репертуару й закінчуючи поліграфічним процесом.

Книговидання не можна розглядати тільки як ремесло. Тобто не можна брати за основу лише практичний чинник виробничого процесу (хоча саме завдяки йому відбувається, так би мовити, опредметнення книжки), оскільки практичному втіленню передують *науковий і творчий підходи*.

Науковий аспект книготворення полягає в тому, що створюється методологічна база роботи з матеріалами майбутньої книги, виробляються норми і стандарти, що регламентують потреби тієї чи тієї аудиторії, на яку орієнтується книговидавець.

Саме науковий підхід створює передумови для формування видавничого репертуару: організації майбутнього видання, оцінки теми, оцінки комунікативно-виховного потенціалу твору.

Наступний етап книговидавничого процесу потребує як наукового, так і творчого підходу, оскільки йдеться про редакторське опрацювання оригінального тексту: адаптацію наукової інформації, мовну культуру тексту та підготовку апарату видання.

За допомогою творчо-практичного підходу здійснюється завершальний редакційний етап підготовки видання — це етап виготовлення оригінал-макета майбутньої книжки. На цьому етапі з'ясовуються проблеми художнього образу видання: шрифтової «режисури» тексту, ілюстративного ряду, архітектоніки книги.

Поліграфічний етап є суто практичний, де на якісному рівні має бути відтворено працю редакційного колективу.

Готова книга, що як носій інформації містить певний текст і зорієнтована на визначену читацьку аудиторію, яка має відповідні духовні потреби, потрапляє на книжкові полиці й стає предметом вивчення, осмислення, аналізу та інтерпретації.

Отже, книга — це матеріальний чинник духовності людства. Впливає це з того, що книга — матеріальний об'єкт. Передумовою її створення завжди є потреба передачі інформації (повідомлення). Інформація про світ виникає в процесі практичного, творчого та наукового пізнання дійсності. Пізнання проявляється в осмисленні наявних знань. Результатом пізнання є формування світогляду особистості, тобто просвітительського погляду, в основу якого покладено уявлення про те, що є загальні закони буття, відомі філософії, а знання цих законів становить світогляд, тобто є сукупністю цілісних уявлень про світ і місце людини в цьому світі. Однак світогляд — це не лише сукупність знань про світ, це радше своєрідний синтез видів знань і різноманітних смислів осягнення світу людиною, проєкція особистісних власних проблем, інакше кажучи, це не вищий процес засвоєння готових знань, а внутрішня робота і самоздобуття. Це активне самовизначення у світі людини, яка шукає шляхи від ідеї до дії.

Світогляд із таких позицій — це система принципів та знань, ідеалів і цінностей, надій та вірувань, поглядів на сенс і мету життя, котрі визначають діяльність індивіда, або соціального суб'єкта, й визначають його вчинки та норми мислення [11; 12].

Отже, здобуті в процесі пізнання знання та світоглядні судження є продуктом духовного розвитку світу. І саме вони є передумовою написання тексту (повідомлення), що стане підставою для створення книги. До того ж, процес книговидання теж передбачає творче осмислення майбутньої книги як з точки зору опрацювання тексту, так і з погляду художнього та технічного оформлення опрацьованого тексту в книзі. Таким чином, **книжка — це не що інше, як матеріальний (маємо на увазі — предметний) вияв духовних здобутків суспільства.**

1. *Лотце Р. Г.* Основания практической философии / Рудольф Герман Лотце ; пер. с нем. — С.Пб., 1882.
2. *Коген Г.* Логика чистого познания [Logik der reinen Erkenntnis] / Hermann Cohen. — Берлін, 1902. — Нім.
3. *Василюк Ф. Е.* Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 200 с.
4. *Огар Е. І.* Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навч. посіб. / Емілія Огар. — Львів : Аз-арт, 2002. — 158 с.
5. *Арефьева В. С.* Общество. Познание. Практика / В. С. Арефьева. — М., 1988. — С. 183—217.
6. *Тимошик М. С.* Українські видавничі стандарти: до питання про концепцію розробки впровадження у практику вітчизняного книговидання // Наукові записки Інституту журналістики. — К., 2001. — Т. 3 (квіт.—черв.). — С. 41—49.
7. *Українська душа.* — К. : МП «Фенікс», 1992. — 128 с.
8. *Субтельний О.* Україна: Історія / Орест Субтельний. — К. : Либідь, 1991. — 512 с.
9. *Вернигора Н. М.* Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. / Н. М. Вернигора. — К. : Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. — С. 29—31.
10. *Философский словарь* / [под ред. И. Т. Фролова]. — изд. 6-е, переработ., дополн. — М. : Изд-во полит. лит., 1991. — 560 с.
11. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / В. Франкл. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.
12. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного / К. Г. Юнг. — М. : Канон, 1994. — 320 с.

Подано до редакції 20. 05. 2013 р.

Vernygora Nina. Book for children as a basis of forming of general human values.

The notion «book for children» was researched in the article from the point of view of comprehension of book nature and its functional destination. The author proposes to consider editions for children in the context of content of culture and aesthetic needs of a child, developmental factor of personality as well as educational process.

Keywords: book for children, book nature, functional destination of book, culture and aesthetic needs, general human values.

Вернигора Н. Н. Книжка для детей как главный источник формирования общечеловеческих ценностей.

В статье рассмотрено понятие «книжка для детей» в контексте осмысления природы книги и ее функционального предназначения. Автор предлагает рассматривать издания для детей не только с точки зрения образовательно-воспитательного процесса, но, прежде всего, как предмет обеспечения культурно-эстетических потребностей детей и фактор формирования и развития личности.

Ключевые слова: книжка для детей, природа книги, функциональное предназначение книги, культурно-эстетические потребности, общечеловеческие ценности.